

P r i n o s i

ARMENSKI NAROD, ARMENSKA APOSTOLSKA CRKVA
I DOPRINOS HRVATSKOJ KULTURI

Prigodom 100. obljetnice genocida nad Armencima

Artur Bagdasarov, Moskva – Vinicije Lupis, Dubrovnik

Gosudarstvennaja akademija slavjanskoj kuljture

Moskva

e-mail: a_bagdasarov@mail.ru

Institut Ivo Pilar, Dubrovnik

e-mail: vinicije.lupis@pilar.du

UDK: 281.6

Stručni rad

Primljeno 8/2014.

Sažetak

Rad je usredotočen na događaje iz povijesti armenskog naroda u XIX. stoljeću i početkom XX. stoljeća. Da bi se ti događaji mogli razumjeti, važno je pojasniti vezu između armenskog naroda i kršćanstva. Stoga se u prvom dijelu ukratko izlažu nastanak, ustroj, nauk i vjerski običaji Armenske Apostolske Crkve. Drugi dio posvećen je Armenskoj Katoličkoj Crkvi, odnosno uniji s Rimom, te posebno redovničkoj družbi Mhitarista i njihovu doprinosu hrvatskoj kulturi putem djelovanja Mhitarističke kongregacije u Beču. U trećem, središnjem dijelu rada prikazani su događaji vezani uz genocid nad Armencima, posebno hamidijski pokolj (1894.-1896.) te veliki pokolj (armenski holokaust, 1915.-1919.). U završnom dijelu donosi se osvrt na prešućivanje genocida nad Armencima u onodobnom hrvatskom tisku te o tome kako su ipak do danas ostale sačuvane veze između Armenaca i Hrvata, ponajprije zahvaljujući Dubrovčanima i sv. Vlahu.

Ključne riječi: Armenska Apostolska Crkva, Armenska Katolička Crkva, armenski genocid, mhitaristi, Dubrovčani i Armenci.

UVOD

Od prvih je stoljeća kršćanstvo postalo dio identiteta Armenaca. Armenska Apostolska Crkva ima više od 7 milijuna vjernika (Armenija, Irak, Iran, Indija, Bliski istok, SAD, Etiopija, Europa, Turska). Danas približno 90 posto Armenaca pripada Armenskoj Apostolskoj Crkvi, 5 posto Armenskoj Katoličkoj Crkvi i 5 posto

armenskim protestantskim ili evangeličkim crkvama. Armenska Crkva rasprostranjena je po cijelom svijetu. Od IV. stoljeća milijuni su Armenaca bili izvrgnuti progonu različitih vlasti, perzijske, arapske i turske, te su bili prisiljeni napustiti svoju domovinu i raseliti se po svijetu. U XIX. i XX. st. Armenci su doživjeli nekoliko strašnih genocida. U razdoblju od 1894. do 1896. godine na najokrutniji je način pobijeno 300 tisuća Armenaca koji su tada živjeli na tlu Osmanskog Carstva, a od godine 1915. zatrto ih je milijun i petsto tisuća. Godine 1916. u sirijskoj pustinji Der Zor, gdje se je nalazilo 500 tisuća Armenaca, u životu je ostavljeno samo njih 10 do 20 tisuća. Stotine tisuća Armenaca protjerano je sa svojih ognjišta te su našli pribežište u stranim zemljama. Osim genocida bio je počinjen i kulturocid nad duhovnom i kulturnom baštinom armenskoga naroda, kada je srušen sa zemljom velik broj armenskih naselja, crkava, samostana te drugih povijesnih i kulturnih spomenika. Danas 60 posto Armenaca živi izvan granica svoje države, no oni ipak čuvaju svoju etnokulturnu i vjersku istobitnost (identitet). Oduvijek su Armenci i Armenska Crkva činili jednu etnovjerski neodvojivu cjelinu. Njihova je sudbina slična. Krvava i mučenička povijest armenskoga naroda i njegove Crkve o tome svjedoči.

Istočno pitanje - naslijeđe tadašnje europske i svjetske politike (XIX. st.), u koje spada i rješavanje hrvatskog pitanja, kao i armenskog i asirskog na krajnjem Istoku - u mnogim elementima i danas je suvremeno. Zločin nad Armencima, odnosno jedan od najvećih genocida u ljudskoj povijesti, koji po svojim elementima jest i prvi holokaust nad jednim narodom i vjerom, počinila je carigradska vojna i politička vrhuška, uz medijsko zataškavanje i zatvaranje očiju međunarodne zajednice, koja je do zuba naoružala i obučila tursku vojsku. Mladoturcima, posebno iz *Komiteta jedinstva i napretka*, svojim je neinterveniranjem omogućila provođenje jednog od najvećih genocida za koji se zna u ljudskoj povijesti, koji je kulminirao 1915. godine.

Armenska Crkva i armenski narod, kao jedno tijelo, razvili su unutar svoje nacionalne crkve iznimno dragocjen likovni kršćanski izričaj, obogativši svojom duhovnošću i kulturom kršćansku ekumenu. Zbog tragedije armenskoga naroda u XIX. i XX. stoljeću, poznate pod pojmom *armenski genocid* (armenski: Հայոց Ցեղասպանութիւն, turski: *Ermeni Soykrımı*, *armenski holokaust*, *armenski pokolj* ili *velika nesreća* (Մեծ Եղեռն), koja je podrazumijevala uništavanje armenske populacije u Osmanskom Carstvu na smišljen i proračunat način, kada je sustavno

uništavana kulturna baština, sačuvani su tek ostatci ostataka goleme armenske kulture.¹ Sačuvane su samo zbirke sakralnog zlatarstva u Armenskom patrijarhatu u Jeruzalemu, Katolikosatu Velike kuće Cilicije u Anteliasu te zbirka u Ečmiadzinu u današnjoj Republici Armeniji. U središtu armenske sakralne umjetnosti je križ.² Armenski narod sagledan kroz prizmu kršćanske žrtve ima svoju veliku i bitnu ulogu u sastavnici opće kršćanske i svjetske kulturne i duhovne baštine. U mnogočemu osnovne premise armenske kulture i duhovnosti nisu pobliže pojašnjene i na jednome mjestu sabrane; stoga se nadamo da će ovaj rad barem malo pridonijeti pojašnjenju povijesti jednog mučeničkog naroda.

1. ARMENSKA APOSTOLSKA CRKVA

Armenski narod, koji spada u skupinu drevnih naroda s velikom kulturnom baštinom i posebnosti, stoljećima je bio izložen agresivnom uništenju, te je u razdobljima XI., XIII. i XX. st. bio na granici istrebljenja. Neraskidivi dio nacionalnog identiteta je kršćanstvo, po kojemu se armenski narod prepoznavao i zbog toga je toliko patio. Armenska Apostolska Crkva (arm. Հայ Առաքելաբան Եկեղեցի, *Hay Arakelagan Yegeghetz*) pripada obitelji staroistočnih crkava koje prihvaćaju samo prva tri ekumenska sabora te zbog toga imaju malo drugačiju kristologiju u odnosu prema Rimu i Bizantu. Danas u Armenskoj Apstolskoj Crkvi postoje dva katolikosata i dva patrijarhata. Armenski narod neraskidivo je vezan uz svoje kršćanske korijene i svojom kulturom i žrtvom biva simbolom pobjede kršćanskog duha.

1.1. Pokrštenje Armenije

U jednoj je subesjedi za portal *Katolik* mons. dr. Juraj Kolarić među ostalim o armenskom narodu i njegovoj Crkvi rekao: "Malo je naroda na svijetu kojima je povijest isprepletena takvim i tolikim stradanjima, patnjama i tragedijama kao Armencima. Zbog svojega povoljnoga zemljopisnog položaja, kao najpogodnija veza

¹ Raymund Kévorkian, *The Armenian Genocide, a Complete History*, I. B. Tauris, New York, 2011., 1-1003.

² Nereg Alemezian, *Armenian church's responses to non-orthodox objections*, Antelias, 2003., 1-119; Vinicije B. Lupis, *Paradigma armenskog genocida, u: Vukovar 91. – istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, Zagreb/Vukovar, 2013., 333-340.

između Istoka i Zapada, Armenija je postala pozornica na kojoj su se odigravale velike vojne predstave. Prema armenskoj predaji prvi navjestitelji evanđelja u Armeniji bili su apostoli, koje je sam Krist poslao u Armeniju. Prema jednoj legendi apostol Armenije bio je sv. Juda Tadej, a prema drugoj sv. Bartol. Kralj Abgar je, navodno, čuo za Isusa i poslao mu pismo u Jeruzalem s molbom da dođe u Armeniju, jer ga Židovi proganjaju. Krist je, prema legendi, odgovorio kralju pismom u kojem obećava da će poslati Judu Tadeja, koji je doista i došao u Armeniju, ozdravio bolesnog Abgara i ostao u Armeniji. Prvi apostol Armenije Grgur Prosvjetitelj (240.-332.) obratio je i pokrstio kralja Trdata, koji je godine 295. proglasio kršćanstvo državnom vjerom Armenije, dakle davno prije nego što je to na Zapadu učinio Konstantin Veliki. Tako su Armenci postali prvi kršćanski narod u povijesti svijeta. Međutim, svoju vjernost kršćanstvu morali su krvavo platiti ostavši dugi niz stoljeća narod bez domovine. Za Prvoga svjetskog rata Turci su započeli s uništavanjem Armenaca. Europa je na taj genocid gledala skrštenih ruku. Bježeći pred ubojicama i napuštajući svoja ognjišta, Armenci su iskopavali kosti svojih preminulih i nosili ih sa sobom u nove neizvjesnosti.”³

Postoji predaja prema kojoj je apostol Bartolomej nakon pothvata u Indiji i Perziji došao u Armeniju, gdje je sagradio mnoštvo crkava duž rijeke Araks i utemeljio samostan blizu naselja Van te mučenički preminuo (godine 68.) u jugoistočnoj Armeniji. O širenju kršćanstva u Armeniji svjedoče Tertulijan, blaženi Augustin, Faust Bizantski (4. st.), u svojoj knjizi *Povijesna knjižnica*, Agafangel, armenski pisac iz 5. stoljeća, u svojoj knjizi *Povijest carevanja Trdata*, Grgur Prosvjetitelj u svojim propovijedima i drugi. Armenci, međutim, svojim “pravim” apostolom smatraju ipak sv. Grgura (Grigorija) Prosvjetitelja, koji je pokrstio kralja Trdata (Tiridata) III. (286.-342.), a s njim i armenski narod. Prema riječima pape Benedikta XVI. to je svetac koji je “poveo narod iz tame u svjetlo”.

1.2. Kristologija

Budući da Armenska Apostolska Crkva prihvata samo prva tri ekumenska sabora, ima nešto drugačiju kristološku terminologiju od “kalcedonskih” Crkava. U vrijeme kristološke rasprave na

³ <http://www.katolik.hr/aktualnomnu/intervjuimnu/483-intervju-s-mons-dr-jurajem-kolarićem> (preuzeto 9. 9. 2011.)

Kalcedonskom saboru godine 451. o tom jesu li u Kristu prisutne dvije naravi, ljudska i božanska, ili samo jedna, božanska, Kalcedonsko vjerovanje jasno je izreklo vjeru u dvije naravi u Kristu. One nisu međusobno pomiješane i božanska narav nije poništila ljudsku. Takav crkveni nauk nije prihvatila Armenska Crkva, jer ga je vidjela kao odstupanje od nauka Ćirila Aleksandrijskoga o Kristovu jedinstvu. Stoga je Armenska Crkva držala kako je trebalo biti proglašeno da je Krist "od dvije naravi", a ne "u dvije naravi". Ipak, u drugoj polovici 20. st. armenski miazofizitski crkveni nauk prihvaćen je kao moguće tumačenje pravovjernog shvaćanja kršćanske vjere, a to su potvrdili vrhovni poglavar Katoličke Crkve Ivan Pavao II. i ekumenski carigradski patrijarh Bartol (Bartolomej) I. Zajednička je izjava pape Ivana Pavla II. i armenskoga katolikosa Garegina II., proglašena 13. prosinca 1996., potvrdila da je "prevladana teološka rasprava" koja je svojedobno dovela do crkvenog raskola te da je armenska kristološka ispovijest pravovjerna i u suglasnosti s kršćanskom predajom, a 27. rujna 2001. potpisana je još i zajednička crkvena deklaracija.⁴ Sveti otac Ivan Pavao II. u Armeniji je svojedobno sudjelovao u zajedničkoj liturgiji, koju je predvodio armenski katolikos Garegin II.

1.3. Hijerarhijski ustroj

Osnovna podjela vjernika je na dva staleža, klerike i laike. S obzirom na stupanj svetoga reda, klerici se dijele na biskupe (arm. *episkopos*), svećenike (arm. *kahana*) i đakone (arm. *sarkavag*). Na vrhu armenske crkvene hijerarhije stoji *katolikos* (grč. *katholikos* – opći). Katolikos je vrhovni poglavar Armenske Apostolske Crkve. Za razliku od Katoličke i Pravoslavne Crkve, on je za stupanj viši od biskupa. Katolikos ima iznimno pravo blagoslivljati sveto ulje (svetkovina se uljovarenja događa jedanput u 7 godina) i posvećivati biskupe. U njegovu ovlast ulazi blagoslivljanje novih crkvenih zakona, prihvaćanje novih blagdana, osnivanje novih eparhija (dijeceza), sazivanje crkvenog sabora i druga pitanja iz ovlasti crkvenog upravljanja. To ne mogu ni biskupi ni svećenici. Službena je titula katolikosa *Njegova svetost Vrhovni patrijarh i Katolikos svih Armenaca*. Katolikos bira Crkveno-nacionalni sabor, najviše tijelo Armenske Crkve. Sabor se sastoji od svećenika i svjetovnjaka.

⁴ *Zajednička deklaracija Njegove Svetosti Ivana Pavla II. i Njegove Svetosti Karekina II. u Sv. Etchmiazdinu, 27. rujna 2001.,* http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/2001/september/documents/hf_jp-ii_spe_20010927_decl-jp-ii-karekin-ii_en.html (9. 9. 2011.)

Za svećenika se može zarediti samo đakon. Svaki svećenik najprije mora postati đakon pa onda svećenik. Svećenici i đakoni nisu obvezatni na celibat, no biskupom može postati samo neoženjeni svećenik. Celibat za biskupa uveden je još u 13. stoljeću. Oženjeni svećenik (arm. *ter ajr*) prije zaređivanja mora biti u braku najmanje godinu dana i imati sina. Neoženjeni svećenik (arm. *abeha*) u isti dan nakon zaređivanja daje zavjet beženstva i stavlja klobuk (arm. *vegar*) kao simbol odricanja od svijeta. Đakon se zaređuje iz broja crkvenih lektora (arm. *dlir*). On pomaže biskupu i svećeniku u liturgiji, no sam ju ne može obavljati. Lektori se sa svoje strane dijele na psalmopjevce, crkvenjake, nažigače, ključare.

Odavna u hijerarhiji Armenske Crkve postoji znanstveni stupanj *vardapet* (vjeroučitelj, nastavnik) i *Vrhovni vardapet*. Vardapeti sličje katoličkim profesorima, magistrima i doktorima teologije. Dobiti počasni stupanj vardapeta mogu samo neoženjeni svećenici. Vardapet dobiva palicu s dvoglavim zmajem koji simbolizira mudrost te pravo tumačenja Božje riječi, poučavanja i predavanja.

U suvremenom hijerarhijskom sustavu Armenske Crkve postoje dva katolikosata i dva patrijarhata, koji vode armensku pastvu u različitim mjestima zemaljske kugle. Poglavar je Armenske Apostolske Crkve od 27. listopada 1999. vrhovni patrijarh i katolikos svih Armenaca Garegin II. (Ktrič Nersisjan), koji stoluje u Ečmijadzinu (Armenija),⁵ i od godine 1995. cilicijski katolikos Aram I. (Petros Kašišjan), koji stoluje u Anteliasu (Libanon).⁶ Postoje također carigradski armenski patrijarh i jeruzalemski armenski patrijarh. Carigradski i jeruzalemski patrijarsi u crkvenom su značenju nadbiskupi. Zbog povijesnih događaja, tradicija i običaja prvenstvo je uvijek imao onaj katolikos koji je čuvao desnicu Grgura Prosvjetitelja. Nakon Firentinskog sabora relikvije Grgura Prosvjetitelja nalazile su se u Ečmijadzinu (od 1441.), sjedištu Armenske Apostolske Crkve.

1.4. Euharistija i blagdani

U Armenskoj Crkvi postoji sedam sakramenata: krst, potvrda, euharistija, pokora, bolesničko pomazanje, sveti red i ženidba. Euharistijski kruh u Armenskoj Crkvi je beskvasan, a vjerski

⁵ <http://www.armenianchurch.org/> (6. lipnja 2014.)

⁶ <http://www.armenianorthodoxchurch.org/> (6. lipnja 2014.)

blagdan Krštenja Gospodinova i Božić slave se u isti dan, 6. siječnja, prema staroj kršćanskoj tradiciji. Liturgijska je godina podijeljena na sedam ciklusa, od kojih svaki sadrži približno po sedam nedjelja. Nedjelje su samo dan Gospodnji i na taj se dan ne može slaviti nikakav svetac. Svi se marijanski blagdani shvaćaju kao "Gospodnji" zbog tijesne povezanosti s otajstvom utjelovljenja i otkupljenja.⁷ U crkvenom kalendaru tri su vrste blagdana. Prvu skupinu čine Gospodnji blagdani, koji su posvećeni Isukrstu. U drugu skupinu spadaju blagdani svetaca, a u treću dani posta, svaka srijeda i petak. Postoje i tjedni blagdani. U kaležu za euharistijsku žrtvu rabi se cijelo vino, bez miješanja s vodom. Armenci se križaju s tri prsta, ruka ide od čela do prsa i od lijevog ramena k desnomu, a na koncu križanja dlan stavljaju na prsa.

1.5. Obred "matah"

Jedna od obrednih osebnosti vjernika Armenske Crkve jest *matah* (doslovno "donijeti sol") ili dobrotvorna gozba za sirotinju. Osnovna svrha mataha nije u prinošenju žrtve, nego u donošenju dara Bogu u obliku pružanja milosti siromasima. Tradicija je mataha povezana s Gospodnjim zavjetima: "Kad priređuješ objed ili večeru, ne pozivaj svojih prijatelja, ni braće, ni rodbine, ni bogatih susjeda, da ne bi možda i oni tebe pozvali i tako ti uzvratili. Nego kad priređuješ gozbu, pozovi siromahe, sakate, hrome, slijepe. Blago tebi jer oni ti nemaju čime uzvratiti. Uzvratit će ti se doista o uskrснуću pravednih" (Lk 14, 12-14). Matah se obavlja najčešće kao zavjet za uspješan ishod nekog pothvata, kao na primjer za povratak sina s ratišta ili za ozdravljenje teškog bolesnika, člana obitelji, a također kao zamolba za pokoj duši umrloga. Matah se može obavljati i u vrijeme velikih crkvenih blagdana ili kao zajednička gozba članova župe ili bratovština. To nije u pravom smislu riječi crkveni obred. Sudjelovanje je svećenika u obredu ograničeno. Svećenik samo blagoslivlja sol koju je donio u crkvu dobročinitelj za matah. Životinju kolju doma. Prema tradiciji, za matah se kolju mužjaci: junac, ovan, pijetao. Meso se kuha u vodi s blagoslovljenom soli, a zatim se dijeli sirotinji. Meso se ne smije čuvati kod kuće, nego se mora razdati istoga dana nakon klanja.

⁷ Babić, Marko, 2009/2010., *Istočna liturgija i ikonografija* (skripte za potrebe studenata), Split, 9.

1.6. Relikvije

Armenska Crkva čuvarica je mnoštva relikvija: Koplje kojim je proboden Isus Krist, Desnica sv. Grgura Prosvjetitelja, ostatci drva Noine arke. U Ečmijadzinu se čuvaju i relikvije sv. Ivana Krstitelja, sv. Stjepana Provomučenika, svetih apostola Tadeja, Bartola, Andrije, Tome te ostatci križa na kojem je Isus raspet, ostatci Kristove trnove krune. Prema predaji koplje je u Armeniju donio apostol Tadej. Desnica Grgura Prosvjetitelja simbolizira duhovnu i crkvenu vlast vrhovnoga patrijarha i katolikosa svih Armenaca. U tijeku uljovarenja katolikos blagoslivlje sveto ulje kopljem i desnicom sv. Grgura Prosvjetitelja. Ostatke Noine arke, koja se zaustavila na Araratu (Post 8, 4.), našao je, uz Božju providnost, u 4. st. biskup Jakov Nisibinski. Godine 1766. djelić drva Noine arke katolikos Simeon Erevanci poslao je na dar ruskoj carici Katarini II.⁸

1.7. Jezik i školstvo

Od godine 384. Armenska je Apostolska Crkva neovisna, ima svoju vlastitu kulturu, jezik i pismo, koje je oko godine 406. sastavio svećenik sv. Mesrop Maštoc (oko 361.-440.). Njegovo je pismo imalo 36 znakova, a nakon 12. st. dodana su još dva znaka, tako da današnje armensko pismo ima 38 znakova, od kojih su mnogi sačuvali prvotni izgled. Nekad su, prije preuzimanja sustava arapskih brojki, sva slova armenskog pisma imala brojevnju vrijednost, od 1 do 9.999, kao i slova hrvatske glagoljice, kojoj armensko pismo nalikuje. Prvo slovo alfabetskog niza označuje Boga (arm. *Astvac*), a zadnje Krista (arm. *Kristos*). Bogoslužje se održava u Armenskoj Crkvi na staroarmenskom jeziku (*grabar*), a propovijedi svećenik izriče na suvremenom armenskom jeziku.

Pri armenskim crkvama djeluje nekoliko crkvenih škola: Duhovno sjemenište *Vazgenjan* u Sevanu i Gjumriju, Duhovna akademija u Ečmijadzinu, Duhovna akademija Cilicijskoga katolikosata u Bikfaji (Libanon), Sjemenište sv. Jakova u Jeruzalemu, Licej u Uskjudaru u okolici Carigrada. U SAD-u od 1964. godine djeluje Armensko teološko učilište sv. Nersesa (New-Roshell, država New York). Službena su glasila Armenske Crkve mjesečnici: *Ečmijadzin* (Ečmijadzinski katolikosat), *Kolos* (Cilicijski katolikosat), *Sion* (Jeruzalemski patrijarhat), *Šogakat* (Carigradski patrijarhat).

⁸ <http://www.armenianchurch.ru/diocese/Relics> (6. lipnja 2014.)

2. ARMENSKI KATOLICI I DOPRINOS HRVATSKOJ KULTURI

2.1. *Armenska Katolička Crkva*

Armenska Katolička Crkva jedna je od istočnih katoličkih crkava. Nakon što je Armenska Apostolska Crkva službeno prekinula zajedništvo s crkvama Kalcedonskoga sabora u 5. st., neki armenski biskupi i kongregacije pokušali su se vratiti u zajedništvo Katoličke Crkve. Pokušaji povratka u zajedništvo s Rimom trajali su nekoliko stoljeća. U skladu s armenskim katoličkim privrženicima Armenska Katolička Crkva se je oblikovala počevši od godine 1198. u Cilicijskoj Armeniji (jug današnje središnje Turske) kao posljedak unije između Rimske Katoličke Crkve i Armenske Apostolske Crkve. Na Firentinskom je saboru 22. studenog 1439. bio proglašen dekret *Exultate Deo* o uniji s Armenskom Crkvom. Godine 1742. papa Benedikt XIV. potvrdio je bivšega biskupa Abrahamu Petra I. Ardzivjana (1679.-1749.) kao katoličkog patrijarha Cilicijske Armenije sa sjedištem u Libanonu. Papa Pio VIII. uspostavio je godine 1830. Armensku katoličku nadbiskupiju za armenske katolike u Osmanskom Carstvu. Dugi proces ujedinjivanja Crkava završen je godine 1831., kad je Osmansko Carstvo proglasilo slobodu organiziranja i ispovijedanja Armenske Katoličke Crkve. Godine 1833. u Rimu je osnovan zaseban Armenski kolegij za izobrazbu armenskoga katoličkoga klera. Valja reći da su Armenci u Ciliciji činili oko polovine pučanstva sve do konca Prvoga svjetskoga rata, kada su Turci počinili genocid nad Armencima. U to vrijeme krvoločno je ubijeno 7 katoličkih biskupa, 130 svećenika, 47 redovnika i više od 100 tisuća svjetovnjaka.⁹ Armenska Katolička Crkva nalazi se u punom jedinstvu s Rimokatoličkom Crkvom, priznaje vrhovno poglavarstvo Pape, premda liturgiju obavlja po armenskom obredu. Armenska Katolička Crkva ima središte u Bejrutu (Libanon). Crkvu trenutačno vodi, od godine 1999., patrijarh Nerses Bedros XIX. Tarmuni (Butros Taza).¹⁰

2.2. *Kongregacija mhitarista*

Armenci katolici imaju nekoliko redovničkih zajednica, a jedna je od njih Kongregacija mhitarista. Mhitaristički red osnovao

⁹ Usp. na <http://ru.wikipedia.org/> članak *Армянская католическая церковь* (6. lipnja 2014.).

¹⁰ <http://www.armeniancatholic.org/> (6. lipnja 2014.).

je 8. rujna 1710. u Carigradu armenski svećenik Mhitar iz Sebaste (prije zaređivanja Manuk Petrosjan, 1676.-1749.). Budući da je Kongregacija bila izložena progonima i vjerskoj nesnošljivosti od strane Osmanlija, Sveta je Stolica godine 1712. priznala Mhitra za vrhovnog opata Kongregacije, a godine 1717. posebnim dekretom Papa im je stavio na raspolaganje venecijanski otok San Lazzaro (arm. *Surb Gazar*) s istoimenim samostanom. Godine 1773. skupina armenskih redovnika seli se u Trst, a godine 1811. u Beč, gdje ponovno organiziraju tiskaru. Mhitaristi slijede uglavnom Regulu sv. Benedikta. Glavni im je cilj bio vjerska pouka i prosvjetna djelatnost. Kada je novoizabrani poglavar Kongregacije o. Stepanos Melkonjan pokušao u Red mhitarista uvesti neke nove regule, Red se je razdijelio na dva ogranka. Venecijanska i Bečka kongregacija su se ponovno ujedinile tek u srpnju 2000. godine. Ujedinjena Kongregacija preselila se je u Trst, gdje se je ta družba službeno počela nazivati mhitarističkom, u čast utemeljitelja Kongregacije Mhitra iz Sebaste.

Najprije u Trstu, a zatim 1810. godine u Beču mhitaristi su osnovali samostan, školu i tiskaru, koja je bila zatvorena 1998. godine. Armenski mhitaristi svoja su izdanja tiskali temeljem carske povlastice (sastojala se je od 35 članaka) Marije Terezije (1717.-1780.), a poslije ju je potvrdio i car Franjo Josip I. (1830.-1916.), o tiskanju knjiga "na istočnim i zapadnim jezicima". Otac Anastazije organizira i lijevanje armenskih slova. Mhitaristička tiskara u Beču u srpnju 1812. godine izdaje na grabaru (staroarmenski jezik) svoju prvu knjigu, *Život Djevice Marije*. Iste godine mhitaristi tiskaju na njemačkom jeziku knjigu o konjima. Od habsburških vlasti dobivaju dopusnicu za izdavanje obrednika i molitvenika na latinskom jeziku. Armenski katolički redovnici izdaju knjige na armenskom, bugarskom, češkom, engleskom, francuskom, grčkom, hrvatskom, latinskom, mađarskom, njemačkom, poljskom, rusinskom, ruskom, slovačkom, slovenskom, srpskom, talijanskom, ukrajinskom i drugim jezicima.

2.3. Doprinos mhitarista hrvatskoj kulturi

U Armenskoj je samostanskoj mhitarističkoj tiskari u Beču tijekom 19. i 20. st. objavljeno nekoliko tisuća knjiga na "istočnim i zapadnim jezicima, a među njima i više od 200 hrvatskih knjiga iz različitih područja društvenih, humanističkih i prirodnih znanosti. Zanimljivo je i to što su u njoj tiskani primjerci hrvatskoga političkoga dnevnika *Novi pozor* (od 5. rujna 1867. do 12. svibnja

1869.), koji je promicao hrvatske nacionalne interese u Austro-Ugarskoj Monarhiji. U Armenskoj tiskari svoja su djela objavili glasoviti hrvatski pisci kao što su: Vjekoslav Babukić, Baltazar Bogišić, Andrija Torkvat Brlić, Franjo Carrara, Dimitrija Demeter, Andrija Dorotić, Ivan Filipović, Juraj Haulik, Stjepan Ivičević, Antun Kaznačić, Vjekoslav Klaić, Antun Mažuranić, Matija Mesić, Metel Ožegović, Martin Meršić ml., Ilija Okrugić, Medo (Orsat) Pucić, Milan Rešetar, Josip Juraj Strossmayer, Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Petar Bakula, Antun Bašić, Josip Drobnić, Kažimir Forlani, Marko Kalogjera, Petar Manger, Vjekoslav Cezar Pavišić, Luka Petrović, Juraj Posilović, Emanuel Sladović i mnogi drugi.¹¹ Bečka tiskara armenskih mhitarista odigrala je važnu ulogu u formiranju i poticaju etnokulturne samosvijesti mnogih naroda.

Kao dobar konkretan primjer prijateljskih armensko-hrvatskih društveno-književnih veza u prvoj polovici 19. st. možemo navesti dopisivanje vojnoga graditelja i generala Nikole Maštrovića (1791.-1851.) s armenskim redovnicima Mhitarističke kongregacije u Beču. U knjizi *Neukrotivo svoji* prof. dr. Tihomil Maštrović piše: "Neobično srdačni odnosi povezivali su Nikolu s monsinjorom Azarijanom pa se već iz njihovih pisama jasno vidi da je Nikola katoličke crkve u Priboju i Vrhovinama, te mnoge druge crkve na području otočke pukovnije, osobito one oko Plitvičkih jezera, sagradio ili obnovio, te popratnom crkvenom opremom opremio, upravo zahvaljujući, između ostaloga, armenskom nadbiskupu Azarijanu i armenskoj katoličkoj zajednici u Beču."¹² Zanimljivo je također spomenuti da je nadbiskup Rajmund Jelić bio početkom 18. st. vjerskim poglavarom katoličkih Armenaca u Maloj Aziji i dopisivao se je s opatom Mhitrom, a isusovac Josip Marinović iz Perasta napisao je prvu povijest Armenaca na Zapadu. Treba podsjetiti čitatelja i na uglednog Dubrovčanina armenskoga podrijetla Gjuru (Đuru) Armena Baglivija (1668.-1707.), pisca i profesora teoretske medicine na Rimskom arhileceju, liječnika papa Inocenta XII. i Klementa XI. Najvažnija duhovna poveznica armenskoga i hrvatskoga naroda je sv. Vlaho (arm. *surb Barceg*) iz Sebaste, zaštitnik Dubrovnika.¹³

¹¹ Tihomil Maštrović - Slavko Harni: *Croatica Mechitaristica* (Bibliografija hrvatskih knjiga objavljenih u Mehitarističkoj tiskari u Beču), Erasmus naklada / Nacionalna i sveučilišna naklada u Zagrebu, Zagreb, 2011., str. 103.

¹² Tihomil Maštrović: *Neukrotivo svoji (kroatističke rasprave i članci)*, Erasmus naklada, Zagreb, 2011., 79.

¹³ Vinicije B. Lupis, O armensko-hrvatskim kontaktima, *Društvena istraživanja*, 18 (2009.), 1-2, str. 203-217.

3. MUČENIŠTVO ARMENSKOG NARODA

Pojam *armenski genocid* (armenski: Հայոց Ցեղասպանություն, turski: *Ermeni Soykrımı*), poznat je i pod nazivom *armenski holokaust* i *armenski pokolj* ili *velika nesreća* (Մեծ Եղեռն). Armenski genocid podrazumijeva uništavanje armenske populacije u Osmanskom Carstvu krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, na smišljen i proračunat način, deportacijama u kolonama smrti u sabirne logore. Uobičajeno je mnijenje kako se radi o stradanju jednog do jednog i pol milijuna žrtava. Na istovjetan su način zatirani Asirci i Grci, odnosno sve kršćanske zajednice na području Male Azije. Kao nadnevak početka genocida uzima se 24. travnja 1915., kada su osmanske vlasti u Carigradu zatočile 250 armenskih intelektualaca i uglednih predstavnika armenske zajednice. Sustav masovnih pogubljenja obuhvaćao je sustavna silovanja i otimanja mladih žena i djece. U Osmanskom su Carstvu, sukladno *dhimmi* sustavu, Armenci kao kršćani bili tretirani kao drugorazredni građani, s ograničenim slobodama, kao i Židovi.

3.1. Hamidijski pokolj (1894.-1986.)

Slabljenjem Osmanskog Carstva tri su europske sile, Velika Britanija, Rusija i Francuska, izvršile pritisak kako bi zaštitile kršćane, te je tako došlo do priznavanja kršćana kao građana Carstva. Taj je proces započeo 1839. pod nazivom Tanzimat. U kasnim 1870-im godinama mnogi narodi na Balkanskom poluotoku, frustrirani otomanskim nepoštivanjem zakonskih odredaba, odlučuju se, uz pomoć saveznika, za borbu za oslobođenje od Osmanlija; Armenci su, međutim, ostali *millet* – *sadika* “lojalni milajet”, odnosno lojalni osmanskoj vlasti. Od sredine šezdesetih godina 19. stoljeća i u ranim sedamdesetima Armenci su tražili bolji odnos osmanskih vlasti prema Armencima u Zapadnoj Armeniji, odnosno prestanak ubijanja Armenaca tijekom postupka ubiranja poreza od strane Turaka, Čečenaca i Kurda. Godine 1875. na Pariškom kongresu zatražena je zaštita kršćanskih manjina u Osmanskom Carstvu, a armenski patrijarh iz Carigrada Nerses II. uputio je zahtjev za zaštitu od ubijanja, otimanja djece i žena, sustavnog silovanja i iznuđivanja. Prema Sanstefanskom mirovnom ugovoru, nakon okončanja Rusko-turskog rata 1878. armenski patrijarh Nerses II. približio se Rusiji i zatražio u 16. članku mirovnog sporazuma dopuštenje boravka okupacijskih ruskih snaga u armenskim provincijama do punog

usvajanja osmanskih reformi. Na Berlinskom kongresu godine 1878. i armensko je pitanje bilo predmetom pregovaranja; tražilo se da se Armencima pruži stanovita autonomija te da osmanske vlasti saveznike periodično izvješćuju o napretku provođenja reformi.

Dolaskom na vlast sultana Abdula Hamida II., koji je osnovao paravojne kurdske formacije nazvane Hamidije, koje su bile zadužene za provođenje agresije, namjerno je od strane osmanskih vlasti godine 1894. isprovociran tzv. sasunski otpor, s kojim počinje proces represije nad Armencima poznat kao *hamidijski pokolj*, od 1894. do 1896. godine, u provincijama Bitlis, Diyarbakir, Harput, Sebasta, Trapezunt i Van. Smatra se kako je u tom pokolju stradalo između 100 tisuća i 300 tisuća Armenaca. Tada je 1896. u Ženevi dijeljena brošura o opravdanosti uništenja Armenaca, koji da temeljito potkopavaju Osmansko Carstvo.¹⁴ Armenci su bili razočarani nereagiranjem velikih sila na hamidijski pokolj, kada je sultan Abdul Hamid zadobio nazive "krvavi sultan" i „veliki ubojica“.

3.2. Genocid nad Armencima 1915.-1919.

Stanovitu nadu Armenci su polagali u antiahmedinski pokret, odnosno mladoturke, kojima je cilj bilo uvođenje modernizacije i reformi prema europskim standardima. Mora se odmah reći kako su mladoturci uživali simpatije europskih krugova kao reformistički i prozapadni pokret. Mladoturci su bili podijeljeni u nacionaliste i sekularne liberalne konstitutivce. Tako su u Parizu 1902. na kongresu mladoturaka čelnik liberalnoga krila Sabahedin-beg i Ahmed Riza nagovorili nacionalističko krilo da obeća određena prava manjinama u Carstvu. Mladoturci su u svoje krilo uključili brojne političke organizacije, pa tako i *Komitet jedinstva i napretka*, izvorno tajno društvo časnika iz Soluna, članova masonskih loža Treće i Četvrte armije. *Komitet jedinstva i napretka* bio je protiv davanja ustupaka Grcima, Armencima, Bugarima, Asircima i Arapima.

Pripadnici osmanske vojske su zajedno s islamskim studentima 13. travnja 1909. u gradu Adani isprovocirali sukob, koji je rezultirao pokoljem Armenaca (od 15.000 do 30.000), koji se naziva *adanskim pokoljem*. U studenome 1914. Osmansko je Carstvo stupilo u Prvi svjetski rat na strani Centralnih sila. Ministar Enver-paša je 25. veljače izdao naredbu o demobilizaciji Armenaca iz turske vojske i njihovu slanju u radne bataljune (turski: *amele taburları*), sve

¹⁴ Philippe Videlier, *Turska noć*, Zagreb, 2010., 12-16.

pod izlikom moguće armenske kolaboracije s ruskim snagama. Koncentracijom turskih snaga u gradu Vanu započele su represalije nad armenskim stanovništvom i 20. travnja 1915. započinje *vanski otpor*, kad se 45.000 Armenaca našlo u okruženju. U svibnju 1915. Mehmed Talat-paša zatražio je od Kabineta i velikog vezira Saida Halim-paše legalizaciju mjera o premještanju Armenaca, zbog osiguranja ratne zone. Naposljetku je 29. svibnja 1915. donesen zakon o deportaciji, zakon *Techir*, u svrhu nacionalne sigurnosti, a uskoro je donesen i zakon o eksproprijaciji i konfiskaciji napuštene imovine. Tada se duž današnje iračke i sirijske granice organizira 25 koncentracijskih logora pod zapovjedništvom Sükrü Kaye, desne ruke Talat-paše.

Profesor Yehuda Bauer sa *Hebrew Univesity* u New Yorku smatra kako je armenski genocid posve blizak holokaustu.¹⁵ Broj žrtava u armenskom genocidu teško se može odrediti, budući da se mora uključiti niz pokolja koji su se zbili dva desetljeća ranije. Popis Carigradskog armenskog patrijarhata uoči Prvoga svjetskog rata obuhvaćao je 2925 naselja. Popisano je 1,914.620 Armenaca, 2538 crkava i samostana, te 451 škola. U službenom popisu za razdoblje od 1844. do 1867. Armenaca je 2.400.000, dok je godine 1878. Armenski patrijarhat podnio Berlinskom kongresu brojku od 3.000.000 Armenaca. Nakon genocida u popisu iz 1919. samo je 543.600 Armenaca. "Napuštenu imovinu", turske su vlasti konfiscirale, a ona se po gruboj procjeni, sastojala od 2500 crkava, 400 samostana i 2000 škola. Genocid je dovršen provođenjem asimilacije i islamizacije napuštenih žena i djece. Genocid je označio oduzimanje memorije i kulturne baštine armenskog naroda. Radilo se zapravo o dugotrajnom procesu, koji je počeo od XI. stoljeća i uništenja Velike Armenije, a intenzitet i sustavnost mogao mu se pratiti iz stoljeća u stoljeće, s kulminacijom krajem XIX. stoljeća te hladnim i proračunatim "konačnim rješenjem" u razdoblju od 1915. do 1919. godine.

4. ARMENCI I HRVATI

Armensko-hrvatski kontakti sustavno se mogu pratiti od XIII. stoljeća do naših dana. Među najistaknutijima osobama u tom smislu treba istaknuti dubrovačkog Armenca Giuru Baglivija Armena, liječnika rimskih papa. U razdoblju genocida u Dubrovnik

¹⁵ Raymund Kévorkian, *The Armenian Genocide, a Complete History*, I. B. Tauris, New York, 2011., 1-1003.

se doseljava armenska obitelj Osghian. Hrvatski narod umnogome je imao sličnu povijest pod otomanskom vlašću kao i armenski, odnosno od XV. stoljeća bio je izložen istom procesu uništavanja državnog teritorija, odvođenja u ropstvo, islamizacije i zatiranja kulturne memorije. Stoga je zanimljivo pratiti fenomen prešućivanja armenskoga genocida u tiskanim medijima u hrvatskim zemljama.

4.1. Prešućeni genocid

Austro-Ugarska Monarhija, kao saveznica Osmanskog Carstva u Prvom svjetskom ratu, podupirala je osmansku vlast, iako je bila upoznata s teškim stanjem kršćana. Državna cenzura tiska u Austro-Ugarskoj Monarhiji bila je u ratnim godinama, od 1914. do 1918., toliko snažna da se u lokalnom tisku uopće ne bilježi nikakva vijest o apokaliptičnom stanju u Maloj Aziji. Dubrovnik je i početkom XX. stoljeća očuvao brojne veze s Levantom, kao i brojne obiteljske veze s iseljenicima. Dubrovačke novine *Prava Crvena Hrvatska* tjedno su pratile politička događanja u Osmanskom Carstvu godine 1915., ali kao novine savezničke države glorificiraju tursku vojnu snagu i moć, bez ikakvih vijesti o brojnim armenskim žrtvama, premda je genocid već bio započeo tijekom mjeseca travnja.¹⁶ U mjesecu kolovozu *Prava Crvena Hrvatska* glorificira turskog vojnika: "(...) Ali mi znamo također, da je Turčin izvrstan vojnik, koji s pravom zaslužuje naše udivljenje. On se bori s voljom da pobjedi jer zna, da bi poraz uništio opstanak njegove carevine, a po tome njegovu vlastitu egzistenciju. (...)"¹⁷

Jasno je da je Austro-Ugarska kao saveznica Osmanskog Carstva u ratno vrijeme filtrirala vijesti. Ipak, brojna hrvatska zajednica u Carigradu i Smirni i te kako je bila upoznata s tijekom događanja. U Vilajetu Ajdin nalazi se grad Smirna, u kojemu je bila velika hrvatska kolonija, a prema statistici Armenskog patrijarhata obitavalo je u tom vilajetu 21.000 Armenaca. Ondje je već 2. i 3. svibnja 1915. turska policija utamničila armenske političke vođe, nakon čega su uslijedile deportacije Armenaca. U drugom dijelu godine, 1. XI. 1915., uslijedila je deportacija iz grada Haynotsa, oko 2000 ljudi. Armenski rimokatolici, koji su bili pod zaštitom austrougarskog konzula u Smirni, došli su pod udar turske policije u rujnu 1916., kada su bili optuženi za skrivanje bombe na

¹⁶ Znanstvena knjižnica Dubrovnik (dalje ZKD), *Prava Crvena Hrvatska*, br. 525, Dubrovnik, 15. V. 1915., 25.

¹⁷ ZKD, *Prava Crvena Hrvatska*, br. 540., Dubrovnik, 28. VIII. 1915., 68.

katoličkome groblju. Uskoro su slijedila uhićenja 300 katoličkih Armenaca. Ovaj podatak demantira pisanje proturskog tiska u Austro-Ugarskoj Monarhiji zbog neimanja podataka o genocidu, jer su iz susjednih gradova oko Smirne (Pergamon, Odemis, Soke), deportirane tisuće Armenaca u Sirijsku pustinju. Uz to, sve je vrijeme postojala tjedna brodska linija Dubrovnik – Smirna.¹⁸

4.2. Dubrovčani i Armenci

U XIX. i XX. stoljeću Dubrovnik postaje periferni grad velikoga Habsburškog Carstva, što označava prekid sa stoljetnim položajem Dubrovčana kao povlaštene katoličke nacije u Turskom Carstvu, koja brani položaj i interes katoličke zajednice u Carstvu.¹⁹ Valja znati kako je u Smirni, nakon 1718. i izгона armenskih dominikanaca iz Perzije, utemeljen dominikanski samostan i crkva sa župom Gospe od Rozarija koje su armenski dominikanci vodili sve do 1813. godine. Ondje je 1903. sagrađena nova crkva, u kojoj je zabilježeno prvo vjenčanje, i to Hrvatice Marije Ninković iz Smirne. Posljednja osoba koja je pohodila naše sunarodnjake u Smirni bio je o. Petar Vlašić, godine 1936., koji je svoje uspomene opisao u putopisu *U gradovima Apokalipse*, tiskavši ih u Slavonskoj Požezi 1938., gdje je na diskretan način opisan nestanak kršćanskih zajednica u Maloj Aziji.

Petnaestak godina ranije Dubrovčanin Karlo Rusi u svojoj je oporuci, sastavljenoj 6. lipnja 1920. u Smirni, dvije godine prije uništenja ovoga prosperitetnoga grada, svojem kumčetu, Armenki Anđeli Karolini Ballian, iz Djihana u Adanskom vilajetu, ostavio 300 turskih lira i zlatni lanac.²⁰ U crkvi sv. Jurja u Galati bilo je sjedište *Dalmatinskoga dobrotvornog društva sv. Blaža*, utemeljenog 20. kolovoza 1913., a do te godine postojalo je u Carigradu *Dalmatinsko društvo sv. Blaža*, osnovano 1900., u čijem je članstvu bio cijeli niz armenskih katolika, poput Giovannija Kutchukiana.²¹ Isto tako, iz Carigrada potječe armenska katolička

¹⁸ Usp. Raymund Kévorkian, *nav. dj.*, 273.

¹⁹ Ivo Šišević, Dubrovčani u Carigradu, *Beritićev zbornik*, Dubrovnik, 1960., 1-19.

²⁰ Vinicije B. Lupis, Prilozi poznavanju dobrotvorne djelatnosti dubrovačkog zakladnog zavoda Opera pia (Blaga djela) i Javne dobrotvornosti, *Dubrovnik*, 4/2004, str. 289; Isti, O armensko-hrvatskim kontaktima, *Društvena istraživanja*, 99/100 (2009.), str. 203-217.

²¹ Usp. Ivo Šišević, Dubrovčani u Carigradu, str. 1-19; Vinicije B. Lupis, Dubrovčani u iseljeništvu poslije pada Republike, *Povijesni prilozi*, 36/2009., str. 161-184.

obitelj Osghian, čiji su članovi izbjegli u rujnu 1922. u Dubrovnik, iz koje potječu arhitekt Petar Osghian i njegov sin skladatelj Petar Osghian.²²

4.3. Crkvene veze Dubrovnika i Armenaca

Iznimno su bile važne crkvene veze Dubrovnika i Armenaca, koje se mogu pratiti sve do XX. stoljeća. Svakako, najznačajniji događaj u armensko-dubrovačkim odnosima početkom XX. stoljeća bio je dolazak armenskog nadbiskupa Sebaste 30. srpnja 1902. u Dubrovnik. *List Dubrovačke biskupije* donio je vijest o ovom događaju: "Na 30 srpnja parobrodom talijanskim 'Peuceta', stiže iz Rima Pres. Prep. Isak Hadžan, nadbiskup Sivasa u Armeniji, ili bolje stare Sebaste, stolice nigda dosta proslavljenog našeg parca sv. Vlaha. Na putu ga je pratio tajnik, veleučeni armenski svećenik. Obavješćeni da nam dolazi nasljednik na stolici sv. Vlaha, obavješćeni da je on ugledan muž, vrli biskup, pripusti pregalac na dobro kršćanluka, svi pohitاسmo na priček. Odaslanici kapitula odoše ga na parobrod uzeti, a kapituo i kler mirski i redovnički u odsuću Pres. Prep. G. Biskupa dočeka ga na luži lučkog Ureda. Starac sijede brade, puki sv. Vlaha, uz odlijevanje zvona stigne, te ga preč. G. Prepozit vit. Alibranti pozdravi sgodnom besjedom, kojoj srdačno odvrati g. nadbiskup. Kad opočme ponovo mu kler ode na poklone i pošalje mu u večer glazbu, da ga pozdravi. On ostane nekoliko dana, i svud je veliko mnoštvo pridolazilo da gleda armenske obrede. On nam spomene veliku svetinju našu, grob Parca našega, izusti želju, da bi otkupio tu dragocjenost iz ruka nevjernika, i gradski se je kler zauzeo i još će se zauzeti, da se ta plemenita i sveta želja izvrši. Osobitim počastima i poklonstvom otpraviše presvijetloga na polazak u Pariz. Iz Pariza on je poslao kaptolu u fotografiji vjeran snimak groba sv. Vlaha, kakav je danas, na što mu iz duše hvala. Veliki i slavni sv. Vlaha, osobiti naš parac, nadahnuo pravovjerni naš puk, da svojim doprinosom otkupi alem kamen u Sebasti, grob našeg milog Svetitelja."²³

Katolička armenska zajednica u Sebasti 1844. dobila je i svog biskupa, čiji naslov i danas čuva naslovni katolički armenski

²² Arhiv obitelji Osghian, Dubrovnik; Ileana Grazio, Daleko od svake agresije, *Dubrovački list*, 53/2009., str. 13.

²³ Nepoznati autor članka u rubrici Vijesti, Veleugodni gost, *List dubrovačke biskupije*, 9/1902., str. 108.

nadbiskup Adane u Turskoj.²⁴ Tešku sudbinu armenskog naroda stradalog u velikom genocidu 1915. dijelio je i sv. Vlaho. Kameni se svečev sarkofag u Sebasti nalazio na izvornome mjestu do 17. svibnja 1943., kada su ga Turci premjestili u mjesni muzej, a crkvu sv. Vlaha (*Agios Blassios*), u središtu Sebaste Turci su srušili 1950. Prije toga, to jest 1923., prognali su posljednje grčke i armenske obitelji iz grada, ujedno srušivši tada veću crkvu sv. Vlaha, te su tako okončali tisućugodišnji proces uništavanja kršćana na prostorima Velike Armenije.²⁵ Unatoč desetkovanju hrvatskih zajednica po gradovima Levanta, u kojima su Dubrovčani prednjačili, zanimanje Dubrovčana za mjesto iz kojeg potječe sv. Vlaho nije prestajalo i on seže do naših dana, kada se tražio uništen grob sv. Vlaha u turskom Sivasu.²⁶

ZAKLJUČAK

Slična je sudbina Armenaca i Hrvata. Osmanska invazija na Hrvatsko Kraljevstvo, koja je bila najintenzivnija tijekom prve polovice XVI. st., kao posljedicu je imala raseljavanje Hrvata u susjedne zemlje, odvođenje u roblje i islamizaciju dijela populacije, što je imalo teške posljedice na broj Hrvata u idućim stoljećima te na kompaktnost nacionalnog teritorija, što će se sve odraziti na budućnost. Isti proces nacionalne fragmentacije, ali u znatno intenzivnijem obliku, zadesio je Armence. Posljednji slobodni dio Armenije, Kraljevina Cilicija, okupiran je 1375. godine. Hrvatski i armenski narod ostao je povezan osobito preko dubrovačkog iskustva pamćenja i kulta sv. Vlaha. Povijesno iskustvo ukazuje na zajedničku sudbinu ovih dvaju malih naroda, koja se očituje u nekoliko zajedničkih značajki: izloženost osmanskoj invaziji, onemogućavanje razvoja nacije, biološko uništavanje, prešućivanje žrtve, izostanak pravodobne intervencije međunarodne zajednice, postgenocidni sindrom uništavanja memorije i, naposljetku, posvajanje tuđe baštine i kulture.

Isto tako, Armenci i Hrvati prošli su kroz dugotrajan proces nacionalne emancipacije, odnosno stvaranja dviju zajednica: iseljene i domovinske. Armenci danas, međutim, imaju osnovne

²⁴ Stjepan Skurla, *Sveti Vlaho biskup i mučenik od Sevasta dubrovački obranitelj*, Dubrovnik, 1871., str. 35.

²⁵ Vinicije B. Lupis, *Moćnik dubrovačke prvostolnice*, Zadar, 2003., str. 159; Caleb I. Bach, *Trailing a Blaise a Saint's progress*, Harvard, 2000., str. 266-267.

²⁶ Ivo Banac, U Sivasu, na grobu svetoga Vlaha, *Dubrovnik*, 5/1994, str. 130-133.

strategijske postavke o svojoj budućnosti, s kritičkom raščlambom geostrateške situacije, za razliku od Hrvatske.²⁷ Temelj stabilne nacije je u stabilnoj ekonomiji, porastu pučanstva i razvoju nacionalnog jezika i kulture. Hrvatska, gledano u cjelini državno-pravne tradicije, još od statuta dalmatinskih gradova te radova uglednih pravnika renesansnoga i baroknoga razdoblja pa sve do naših dana, uz bogatu povijesnu baštinu, nije za sadašnjost razvila nikakav strateški plan.²⁸ Koliki je to nedostatak, najviše se pokazalo krajem 80. i početkom 90. godina XX. stoljeća, kad se je hrvatski narod našao suočen s velikosrpskom agresijom. Zatvaranje očiju međunarodne zajednice pred procesom uništavanja povijesne i kulturne baštine hrvatska naroda, uz izgon Hrvata s povijesnih prostora, odvođenje u sabirne logore, provođenje genocida, memoricida i kulturocida, ima očitu paralelu s armenskim genocidom. Strateške postavke za budućnost naroda, jasne u svojim osnovama i primjeni, pomažu da se iznova ne bi zbile tragedije poput onih iz nedaleke povijesti. Dva kršćanska naroda, Armenci i Hrvati, bili su žrtvom zbog svojega geostrateškog položaja te nacionalnih i vjerskih vrednota, dijeleći stoljećima istu sudbinu. Stoga u prigodi stote obljetnice genocida nad Armencima smatramo potrebnim da i Republika Hrvatska, kao mlada demokratska država s bogatom povijesti, prepozna taj strašni događaj u povijesti XX. stoljeća, te da 24. travnja 1915., dan početka genocida nad Armencima, koji ima sve elemente holokausta, uvrsti u školske udžbenike, zajedno s holokaustom nad židovskim narodom, ispravljajući tako stoljetno prešućivanje tragedije jednoga kršćanskog naroda.

²⁷ Armen Aivazyanyan, *Strategic Gaps in Armenian Political Consciosness*, Los Angeles, 2006., str. 1-55; Isti, *The fundamentals of armenian identity or who is an Armenian?*, Los Angeles, 2008., str. 1-29.

²⁸ Susjedna Srbija od 1844. ima svoje *Načertanije*, nadopunjeno *Memorandumom SANU iz 1986.*, čije smo programatske točke osjetili tijekom Domovinskog rata. Usp. Miroslav Brandt, Bože Čović, Slaven Letica, Radovan Pavić, Zdravko Tomac, Mirko Valentić, Stanko Žuljić, *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb, 1991., str. 5-281; Petar Šimunović, *Načertanije*, Zagreb, 1992., str. 1-121; Dušan Bataković, "Ilija Garašanin's Načertanije – A Reassessment", SANU, Institut des etudes Balkaniques, *Balkanica*, XXV-1, Beograd, 1994., str. 157-183.

ARMENIAN NATION, ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH
AND CONTRIBUTION TO CROATIAN CULTURE
On the occasion of 100 anniversary of genocide
against Armenians

Summary

The work focuses on the events in the history of *Armenian people* in the 19th and the beginning of the 20th century. For the sake of better understanding of the events, it is important to explain the connection between the Armenian people and Christianity. Therefore, the first part briefly presents the formation, organization, doctrine and religious practices of the *Armenian Apostolic Church*. The second part is dedicated to the *Armenian Catholic Church*, i.e. union with Rome, and especially the religious congregation of Mhitarists and their contribution to Croatian culture through the activities of congregation of Mhitarists in Vienna. The third part presents the events associated with the genocide against Armenians, particularly the Hamidian massacres (1894-1896), and Great Crime (the Armenian Holocaust, 1925-1919). The final part brings reference to the fact that genocide against Armenians was passed over in silence in that-time Croatian press; yet the connections between the Armenians and Croats have been preserved to this day, primarily thanks to the people of Dubrovnik and St. Blaise.

Key words: *Armenian Apostolic Church, Armenian Catholic Church, Armenian genocide, Mhitarists, people of Dubrovnik and Armenians.*